

ETNOLOGIE

Valentin ARAPU

CIUMA: INTERFERENȚE CINEMATOGRAFICE
ȘI ETNOLOGICE

DOI: doi.org/10.5281/zenodo.3956732

Rezumat

**Ciuma: interferențe cinematografice
și etnologice**

Istoria omenirii a fost marcată de multipli factori de ordin socio-economic, politic, cultural și religios. În anumite perioade ale trecutului și prezentului oamenii s-au confruntat și se confruntă în continuare cu inamici și ucigași invizibili care iau forma unor epidemii/pandemii, cea mai recentă fiind COVID-19, comparată, pentru impactul său dezastruos asupra umanității, cu epidemiile de ciumă din trecut. Ciuma a fost descrisă în cronică, narațiuni istorice, memorii, opere literare și folclor. În epoca contemporană Ciuma a devenit subiect de ecranizare: producțiile cinematografice *Povestea călătoriilor* (1983), *Black Death* (2010), *The Physician* (2013). Deși aceste filme abundă în erori de ordin istoric, totuși ele prezintă valoare artistică și etnoculturală prin invocarea unor aspecte importante ale epidemiilor de pestă, fiind nuanțate manifestările ei simptomatice, simbolurile zoomorfe și fobiile oamenilor. În tradițiile populare românești Ciuma este reflectată în medicina populară și cea magică. Simbolurile zoomorfe ale Cimei – șobolanii, șoarecii și purecii – fac parte din unele credințe populare, practicile terapeutice, basme și jocuri. În literatura universală Ciuma are în general o imagine cvasi negativă, unele excepții în acest sens fiind oferite de scriitorii satirici pentru care viciile societății sunt mai dezastruoase decât Ciuma.

Cuvinte-cheie: Ciuma, *focul viu*, simboluri zoomorfe, medicina magică.

Резюме

**Чума: кинематографические
и этнологические интерференции**

История человечества была отмечена множественностью социально-экономических, политических, культурных и религиозных факторов. В определенные периоды прошлого и настоящего люди сталкивались и по-прежнему сталкиваются с невидимыми врагами и убийцами, которые принимают форму эпидемий/пандемий, самой последней из которых является пандемия COVID-19, сравнимая, из-за ее губительного воздействия на человечество, с эпидемиями чумы прошлого. Чума была описана в хрониках, исторических повестях, мемуарах, литературных произведениях и фольклоре. В современную эпоху она стала предметом экранизации и отражена в фильмах *Сказка странствий* (1983), *Черная Смерть* (2010), *Ученик лекаря* (2013). Хотя эти киноленты избилуют историческими ошибками, они, тем не менее, представляют художественную и этнокультурную ценность,

затрагивая важные аспекты эпидемий чумы, нюансируя ее симптоматические проявления, зооморфные символы и человеческие страхи. В румынских народных традициях чума отражена в народной и магической медицине. Зооморфные символы Чумы – крысы, мыши и блохи – являются частью некоторых народных верований, терапевтических практик, сказок и игр. Во всемирной литературе чума обладает крайне отрицательным образом, некоторые исключения в этом отношении предоставляют писатели-сатирики, для которых пороки общества более губительны, чем сама чума.

Ключевые слова: чума, *живой огонь*, зооморфные символы, магическая медицина.

Summary

**The plague: cinematographic
and ethnological interference**

The history of mankind has been marked by multiple socioeconomic, political, cultural and religious factors. In certain periods of the past and present, people encountered and still face invisible enemies and killers that take the form of epidemics / pandemics, the most recent being COVID-19, compared, for its disastrous impact on humanity, with the plague epidemics of the past. The plague has been described in chronicles, historical narratives, memoirs, literary works and folklore. In the contemporary era, the plague became the subject of film productions *Travel Story* (1983), *Black Death* (2010), *The Physician* (2013). Although these films abound in historical errors, they nevertheless present artistic and ethnocultural value by invoking important aspects of the plague epidemics, its symptomatic manifestations, zoomorphic symbols and human phobias being nuanced. In the Romanian folk traditions the plague is reflected in folk and magical medicine. The zoomorphic symbols of the plague – rats, mice and fleas – are part of some popular beliefs, therapeutic practices, fairy tales and games. In world literature, the plague generally has a quasi-negative image, some exceptions in this respect being offered by satirical writers for whom the vices of society are more disastrous than the plague.

Key words: Plague, *living fire*, zoomorphic symbols, magical medicine.

Argument. Bolile și epidemiile au marcat omenirea de la originile ei până în zilele noastre, lăsându-și amprenta asupra percepțiilor și tradițiilor populare, asupra scrierilor istorice și literare care în perioada contemporană au servit drept sursă de

inspirație pentru producțiile cinematografice. Încercările cineaștilor de a reconstitui tabloul sinistru al epidemiilor, în special a celor de ciumă, erau mai mult sau mai puțin apropiate de realitate sau, dimpotrivă, totalmente fantasmagorice, fiind teleportate într-o lume a basmelor.

În ultima perioada umanitatea se confruntă cu pericole eminamente de ordin biologic, apărute în urma pierderii vigilenței, a neglijenței și curențelor de ordin sanitar și epidemiologic la scară globală. Dacă în a doua jumătate a secolului trecut fobia principală o reprezenta Sida, etichetată pentru manifestările sale dezastruoase drept „ciuma secolului XX”, atunci astăzi ne-am pomenit în fața unei „ciume cu coroană” (*coronavirus*) care se arată a fi și mai dezastruoasă în comparație cu tot ce a cunoscut umanitatea de până acum. Spre deosebire de epocile precedente, când starea de generală în societate era marcată de spaimă, frică, panică, disperare, anxietate, incertitudine, izolare, înstrăinare, egoism, apărute pe fundalul ciumei se limita la o regiune / țară, rareori continent, actualmente o astfel de situație este sesizată la nivel global, practic nu există în colț pe pământ unde să nu ajungă informațiile despre efectele virusului ucigaș, apărut în China. De fapt, percepția din vechime este alimentată în continuare și anume că epidemiile / pandemiile, în special cele de ciumă erau aduse din Orient. O altă percepție era legată de faptul că ciuma era transmisă de la animale, de la șobolani și purici, la oameni. Astăzi, constatăm că virusul ucigaș (COVID-19) ar fi fost transmis oamenilor prin intermediul șerpilor, liliecilor (posibil și a altor animale), comercializați pentru consum alimentar în piața din orașul Wuhan.

De-a lungul secolelor bacteria Morții Negre s-a manifestat ca un veritabil „ucigaș în serie”, omorând peste 200 de milioane de oameni. Ciuma, provocată de bacteria *Yersinia pestis*¹, nu a dispărut totalmente, fiind atestate în continuare cazuri izolate sau focare locale în anumite regiuni ale Terrei. În ultimele decenii cazuri izolate ale ciumei pulmonare și/sau bubonice au fost semnalate în India (1994), Algeria (2009), Peru (2010), Mongolia (2012), Congo (2013), China (2014, 2019), Madagascar (2017). De cele mai multe ori sursa de contaminare este de origine animală, în special consumul în alimentația oamenilor a cărnii infectate de iepuri de câmp, marmotă și cămilă.

Istoria i-a dat umanității multiple lecții de înfruntare în trecut a epidemiilor / pandemiilor prin aplicarea anumitor cunoștințe și practici în domeniu. Cu regret, aceste lecții ale istoriei, au fost însușite doar parțial, sau chiar au fost totalmente neglijate și ignorate de oameni, de diriguitorii responsabili de

acest domeniu sensibil, vital pentru viață, pentru civilizație în ansamblu.

Dimensiunea cinematografică. Ciuma este un personaj de ficțiune în mai multe producții cinematografice. Spre deosebire de manifestările epidemiologice reale ale ciumei, cineaștii, inspirați din mitologia și tradițiile populare, îi atribuie acestui personaj chipul de vrăjitoare malefică care devorează cu nemiluita copii, maturi și bătrâni.

Filmul *Povestea călătoriilor*² este „un basm cu o fată năzdrăvană (Tatiana Aksiuta), cu o doamnă-Ciumă călare pe un șobolan (Carmen Galin) și cu un judecător numai miere și numai fiere (Octavian Cotescu)”, cu procurorul (Jean Lorin Florescu) care cere opt condamnări la moarte pentru Orlando (Andrei Mironov) [10, p. 351]. Rolul vrăjitoarei-Ciumă / doamnei-Ciumă este interpretat „cu o precizie de bisturiu” de actrița română Carmen Galin³.

Orlando – „personaj pitoresc”, o „combinație de Ovidiu-Hippocrate-Aristotel” – este un inventator, poet, vraci și filosof căruia i se alătură în călătoriile sale Marta, pornită în căutarea fratelui său May (Xenia Pireatinskaia; Valerii Storojik), „detector de aur pe bază de dureri de cap”, răpit în copilărie pentru „darul” său de către răufăcătorul Gorgon (Lev Durov) [41]. Aflându-se în temniță, Orlando, „cavalerul de prihană ai binelui” inventează un aparat zburător cu care evadează din turnul de piatră pentru ca ulterior să se confrunte cu „doamna-Ciumă” pe care o spulberă cu o făclie încinsă, rămânând în urma ei doar un șobolan care o ia razna printre tufișuri. În urma confruntării Orlando este infectat cu pestă și moare în scurt timp, dar, prin sacrificiul său o salvează pe Marta și cei doi copii care li se alăturase pe parcursul călătoriei. Scena finalizează cu apariția cioclilor și arderea trupului lui Orlando⁴. Pentru creatorii filmului este simbolică imaginea focului purificator, focul care mai întâi distruge ciuma iar mai apoi trupul și veșmintele infectate de pestă ale lui Orlando. În acest sens, cu referire la „Moartea Neagră”, Giovanni Boccaccio avea să facă o paralelă între răspândirea ciumei și a focului, remarcând că „ceea ce învârtoșa puterea acestei molime era că boala se întindea de la bolnavi la sănătoși, întocmai cum se întinde focul când întâlnește în calea lui ceva uscat ori unsuros” [5, p. 19].

Focul avea o valoare religioasă pe care creștinii au recuperat-o din „mitologiile și înțelepciunile Antichității”, prin foc se manifesta și principiul „regenerării prin excelență” [3, p. 220]. Pentru a iradia epidemia de ciumă din anul 1797, domnul Munteniei Ipsilanti porunca ispravnicilor să întreprindă mai multe măsuri sanitare, inclusiv „borfeturile și lucrurile să se curețe bine, iar cele proaste să se ardă

împreună cu bordeiul și casa”. În anul următor ciuma băntuia la sud de Dunăre, astfel, pentru a opri răspândirea molimei în Muntenia, domnul C. G. Hangeri porunca arderea „caselor proaste”. În anul 1816 ciuma a cuprins 15 sate din județul Focșani, căminarul Iancu fiind împuternicit de domnie să meargă la fața locului pentru a lua măsuri, inclusiv casele bune urmau a fi curățate, iar „cele rele se vor arde” [22, p. 292, 295].

Focul purificator se regăsește în comunitățile pastorale din spațiul românesc. În calendarul pastoral erau prevăzute și practicate ritualuri purificatoare cu scopul „curățirii spațiului, îndepărtării vrăjitoarelor, bolilor și năpastelor de tot felul ce puteau cade asupra oamenilor și animalelor” prin aprinderea focurilor: „focul viu” la Sângioz; focul lui Sâmedru [33, p. 281]. În ziua de Sfântul Gheorghe – Sângeorzul sau Gherghe cel verde – se constituie stânele, se toclesc ciobanii în vederea urcării la munte unde se aprinde *focul viu*. Pentru a fi feriți de boli, atât oamenii cât și animalele trebuie să sară peste *focul viu* [14, p. 81]. Focul este principalul mijloc de nimicire a puricilor, purtători de ciumă. Conform legendei puricii au apărut din cenușa năpârcii, aruncate în foc de către Noe. Năpârca a astupat cu coada gaura din arca lui Noe, cerându-i ulterior drept răsplată să mănânce câte un om pe zi. Puricii au apărut din cenușa năpârcii, păstrându-i năravul de a mânca oameni, de a le suge fără nesaț sângele. Conform unor credințe populare, puricele se naște din foc și moare tot în foc: „de purici scapi numai dacă-i pui pe foc, deoarece omorât, o bucătică din trupul lui se face alt purice” [16, p. 120-122]. În folclorul medical năpârcile, din cenușa cărora au apărut puricii, sunt menționate în contextul terapiei unor boli și traumatisme: a gălcilor – *Așa s-au împrăștiat gălcile ca năpârcile* [25, p. 101]; a tratării slăbiciunii la bărbați (a impotenței) prin băutul fierțurii rezultate în urma fierberii capului de năpârcă [33, p. 99]; a veninării (mușcăturii) de șarpe – *De năpârcă, de năpârcoaică* [39, p. 297]. În „Descântecul de Dragoste prin Stele” năpârca are un chip înfricoșător, fiind descrisă drept *...năpârcă viforâtă / Din cer coborâtă / Cu 44 ciocuri de oțel / Cu 44 aripi de fier* [30, p. 4].

Tema sacrificiului uman, a jertfei lui Orlando întru salvarea celor apropiați, este abordată și prin prisma cunoștințelor profunde ale eroului care declară că o cunoaște bine pe „doamna-Ciumă” nu numai din auzite dar și din multiplele învățăminte preluate din cărțile înțelepților și ale vracilor consacrați. Spre finalul proiecției spiritul lui Orlando reînvie, se transferă cu habitatul în trupul lui May care renunță la darul său de a descoperi comorile din aur, preferând să picteze aparatul de zbor, construit cândva

de Orlando. Autorii filmului dau de înțeles că ideile, cunoștințele și calitățile umane ale filosofului și vracului Orlando, în mod miraculos, au fost preluate de May, urmând a fi răspândite și aplicate în continuare spre beneficiul tuturor oamenilor.

Subiectul ciumei în filmul *Povestea călătoriilor* a avut și o conotație politică. Fiind doar aparent o simplă poveste, acceptată inițial de diriguitorii cinematografiei de atunci, în scurt timp cenzorii sovietici, la sugestia celor cehoslovaci, au pus *veto* pe difuzarea lui, considerându-l drept o producție disidentă. Mesajele metaforice ale lui Alexandr Mitta în episoade legate de ciumă, au fost interpretate de cenzori drept o referință la situația Cehoslovaciei subjugate de regimul sovietic [42].

În câteva episoade ale filmului apare animalul prevestitor de ciumă și anume șobolanul, încălecat de doamnă-Ciumă. Simbolul hidos al șobolanului persistă în mai multe producții cinematografice în care este abordat subiectul ciumei pe parcursul diferitor epoci istorice. În filmul „Black Death” (*Moartea Neagră*) acțiunile principale se desfășoară într-un sat din Anglia anului 1348, tabloul general abundă în străzi pline de cadavre umane printre care mișună o mulțime de șobolani. Oamenii sunt sperați din cauza ciumei, a recoltelor proaste, fiind dispuși a-l arde pe rug pe oricare intrus întru îmbunarea lui Dumnezeu și salvarea vieților suferinde⁵.

Subiectul romanului „The Physician” (*Medicul* [1986]) a scriitorului american Noah Gordon a fost ecranizat în filmul de ficțiune cu același titlu în anul 2013. Deși abundă în erori istorice, producția dată prezintă interes prin valoarea sa artistică și interferențele interculturale dintre Occident și Orient prin prisma dezvoltării științelor, în special a medicinei sub auspiciile lui Avicenna⁶. Eroul central englezul Robert (Rob) Cole pleacă într-o călătorie îndelungată și plină de primejdii cu destinația orașului persan Isfahan. După multiple pelerinaje Rob devine ucenicul lui Avicenna. În scurt timp orașul Isfahan este cuprins de o epidemie devastatoare de ciumă, adusă în mod premeditat de către unul dintre turcii selgiucizi, infectat cu pestă. Avicenna împreună cu discipolii lui întreprind măsuri de combatere a molimei, datorită observațiilor lui Rob este descoperită sursa de contaminare și anume șobolanii purtători de purici. În scurt timp au fost otrăviți șobolanii și incinerate cadavrele celor morți pentru a contracara răspândirea puricilor ucigași. Un urma măsurilor întreprinse, ciuma s-a retras din oraș. Pe final, Robert Cole cu urșita sa Rebecca, revine în Londra unde deschide un spital în care aplică în mod practic toate cunoștințele medicale acumulate sub îndrumarea dascălului său Avicena⁷.

Dimensiunea etnologică a simbolurilor zoomorfe ale ciumei. Imaginea nefastă a șobolanului, aducător de ciumă, persistă în mai multe culturi. De exemplu, în civilizația iudaică epidemiile de ciumă erau puse în legătură cu apariția șobolanilor și șoarecilor. Filistinii, pentru a scăpa de pestă, au restituit pivotul legilor, răpit de la iudei, oferindu-le în dar și „cinci șoareci de aur” „care strică țarina”, fiind astfel semnalate în același text buboanele de pestă și rozătoarele propagatoare de ciumă. Egiptenii antici datorau apariția ciumei zeului Ptah care era înfățișat cu un șoarece în mână [40, pp. 66-67].

În tradiția populară românească șobolanul nu face parte din șirul animalelor totem cum ar fi bourul, capra neagră, cerbul [20, pp. 268-276], elanul (plotunul), ursul, zăganul, zimbrul [21, pp. 88-97], lupul, leul [2, p. 55]. Respectiv, în patrimoniul etnografic românesc se regăsesc animalele totem menționate. De exemplu, pe Valea Șomuzului Mare în fruntea alaiului urătorilor, printre mascați se află Ursul și Capra care își dispută întâietatea. În unele sate de pe cursul Moldovei lista cetei, alcătuită de dragomani, pornește de la Urs [33, p. 53]. În zona Rădăuților se practică jocurile cu măști, reprezentând capre, urși, căiuți, astfel măștile-costume zoomorfe au un efect artistic, însoțit de mișcări viguroase, conferindu-i „o mobilitate aparte animalului reprezentat” prin imitarea de către dansator a mișcărilor animalului respectiv [12, p. 119]. În zona Teleormanului sărbătorile folclorice de iarnă cuprind o serie de spectacole cu măști de animale și păsări cum ar fi Capra, Ursul, Căluțul, Barza [13, p. 155].

În datinile românești simbolul șobolanului apare rareori și mai mult în contextele nefaste, hidoase ale vieții omului. Totodată, în alte culturi, cum ar fi de exemplu datinile localnicilor de la Raratonga (insulele Cook din Oceania), se practică aruncarea dintelui de lapte al copilului prin recitarea formulei: „Șobolan, șobolănaș, n-ați dintele meu vechi, dă-mi, te rog, unul nou!” [8, p. 113]. În spațiul românesc la aruncarea dintelui de lapte (peste casă, în foc, într-o gaură șoarece, sub pat, în bălegar) se recită formula: „Șoarece, șoricelule, na-ți un dinte de os, dă-mi unul de fier (sau de oțel)⁸; N-ați un dinte găunos, / Și-mi dă altul mai frumos” [4, p. 80]. Astfel, în adresările copiilor față de șoarece, mult mai rar față de șobolan, este aplicată percepția magiei imitative conform căreia „dinții albi și solizi ai acestor rozătoare să servească de model dinților ce urmează să-i crească de aici înainte copilului” [8, p. 113]. În contrariu cu aceste superstiții curative, în folclorul medical sunt prezente și măsuri de stârpire a șoarecilor mari, de exemplu în Vălenii de Munte bătrânii din partea locului aplică următoarele: „Burete de placă, cu care

șterg copiii tabla, se frige în untură ori jumări, dar nu se dă tot, și apoi se dă la șoareci, cari mâncând buretele, acesta se îmflă în ei și așa crapă șoarecii” [39, p. 360].

În pofida faptului că șobolanii și șoarecii se făceau responsabili de răspândirea și transmiterea bolilor, în special a ciumei la om, totuși simbolul șoarecelui este prezent frecvent în folclorul românesc, relevante fiind în acest sens: legendele etiologice – *Cănele, pisica și șoarecele* [29, p. 94]; jocurile pentru copii – *Șoarecele și motanul (De-a mâța și șoarecele)* [24, p. 287; 4, p. 122]; descântecurile – *Descântec de păr* („Păr de șoarec și de șoricoi”) [25, p. 102-103]; poveștile cu animale – *Șoricelul și păsatul* [26, p. 53]; amuletele de frică și de deochi⁹, remediile naturiste – tratarea infecțiilor urinare, a congestiei cerebrale, a hemoragiilor nazale prin administrarea ceaiului din planta *coada șoarecelui* [28, p. 166]. În medicina populară se credea „în cap de șorece” [15, p. 50], fiind indicate și aplicate tratamente cu sânge de șoarece la vindecarea negilor (județul Muscel), pentru durerile de ochi „șoarecele golaș, adică până nu face ochi și până nu are încă păr” era crăpat la burtă de viu și pus deasupra luminii la ochi [8, p. 61; 31, p. 108]. În Fălciu cu praful de șoarece prins luni, ars și pisat se prelucra patul bolnavului de sperietură. La fel sperietura se trata prin facerea crucii pe spinarea celui speriat cu sânge de șoarece. În Dorohoi cu șoarece ars se ungeau locurile durerilor de reumatism. În cazul durerilor de urechi se turnau trei picături de untdelemn în care s-a muiat din timp un pui de șoarece. Cu cheagul de șoarece mic, amestecat cu sânge de porumbel, se vindeau *broscele* la ochi [31, pp. 108-109].

Folclorul românesc reflectă multiple prejudecăți legate de șobolani. În Țara Oltului oamenii cred că șobolanii apar și se înmulțesc „la casele celor care fură de pe ogorul altora diferite bucate și le duc în gospodăria lor și obligatoriu la orice moară, deoarece morarul fură din saci” [17, p. 72]. În ținutul Vâlcea se crede că apariția multor șobolani prevestește sărăcia oamenilor [27, p. 211]. În Maramureș fuga șobolanilor din mină este un semn că galeria se va surpa [6, p. 12]. În Suceava „cine se visează omorând șobolani înseamnă că va scăpa de niște musafiri”, totodată când „cineva visează pur și simplu șobolani este semn că va avea parte de rușine și de nopți nedormite” [1, p. 651].

Șobolanul este reflectat în folclor, în unele fabule imaginea sa întruchipează calitățile meschine proprii oamenilor, anume ele sunt relevate în fabula „Șoarecele și șobolanul”, culeasă în regiunea transnistreană de către Fl. Smarandache: *Pândit fiind de-o mâță / Un șoarece speriat / În altă găurică / Din*

spaimă s'a băgat. / În ea, pe paturi 'nalte, / Dormeau grași șobolani / Pe perne afânate / Pe masă-aveau gâscani. / Șocat peste măsură / De raiu'mbelșugat, / Pe cel cu blana sură / Ca frate l-a'ntrebat: / – Și, cum de ai revanșă ? / – Am funcție, gândesc, / Distribui după faptă / Avutul cel obștesc. / Capcanu-mi iau ca armă: / Pun grâu în vârful lui / Gâscanului ca hrană / Ori cloșcăi cu dulci pui. / Și astăzi tot guzganul / Îi șoarecul de ieri / De'n lege e motanul / Tot șef e pe averi. / Împarte după carte / Surplusul din ambar / La fine-mi face parte, / Cui bobul, cui un car ! [38, p. 105].

În zoonimia românească termenul „șobolan” este sinonim cu cel de „guzgan” și „cloțan”. Respectiv, în antroponimia românească se regăsește doar numele de familie Guzgan¹⁰. În percepția tradițională șobolanii și șoarecii se fac responsabili de răspândirea ciumei. Pe blana rozătoarelor se află puricii care pot trece la om și transmite prin mușcare bacteria *Yersinia pestis* [35, p. 12]. Cu trecerea timpului a fost stabilit că microbul ciumei este răspândit și de alte răzătoare cum ar fi marmotele, popândăii, gerbilii, arvicolinele (*arvicolinae* – subfamilie de rozătoare) din care fac parte șoarecele de câmp, șobolanul de apă, șoarecele scurmător, șoarecele subpământean, șoarecele de pământ, șoarecele sudic de câmp, bizamul, lemingul [43, pp. 27-55, 65-98, 114-125, 146-199].

I. Pop-Câmpeanu consemna că purecii poartă „germenii ciumei” pe care „îi iau din sângele șoarecilor loviți de ciună. Când șoarecii mor, purecii trec pe un alt animal, ori pe om, căruia prin înțepăturile ce-i fac, îi dau ciună” [35, p. 23]. Purecii pot fi stârpiți „numai prin curățenie”, prin menținerea curățeniei în casă și a veșmintelor purtate de oameni [35, p. 24]. În unele regiuni femeile obișnuiesc „să fiarbă într'o oală cu apă chinin¹¹ și pelin. Cu zeama aceasta stropesc bine casa. Mai pun sub pat sau chiar în pat și crengi de pelin. Mirosul pelinului alungă purecii” [35, p. 24]. În București înainte de Rusalii, țigăncile obișnuiau să vândă pelin verde deoarece exista credința că cine ține pelin în casă în ziua de Rusalii, sau îl poartă la brâu, la cap, la ureche sau pune frunze în pat, în așternut, scapă de toate bolile, fug de ei toți puricii, moliile și ploșnițele [31, p. 57]. Prin păstrarea curățeniei și respectarea igienei personale „nu se va întâmpla nici odată ca pe trupul nostru purecii să facă gonitoare, iar păduchii vânătoare” [35, p. 25].

În credințele populare puricele este legat de simbolul răului, provoacă omului pagube. Purecii au apărut din lacrimile necuratului, fiind ca și el negri la culoare. Conform unei percepții puricele a fost calul diavolului în confruntarea cu Dumnezeu. Puricele „potcovit cu potcoave de 99 de ocale” este considerat drept o transformare a calului năvăș, subordonat demonului întunericului. O altă legendă explică că

„Demiurgul, coborât pe pământ, nu a putut dormi o noapte întreagă din cauza unui vecin gălăgios, care a jucat și a cântat tot timpul; pentru aceasta, divinitatea l-a transformat într-o vietate mică și fără odihnă, care sare și țopăie încontinuu; pentru a-l izgoni, se recomandă măturatul casei cu busuioc, ori cu piele de bou; sau semănatul unui pumn de grâu în fața pragului, în noaptea de Anul Nou; sau tăierea unui cocoș și înfigerea cuțitului, încă plin de sânge, în pământ; sau punerea de pelin pe perne etc.; în basme, micimea puricelui este un atribut al puterii de a îndeplini o dorință: viteazul se preface în purice ca să scape de urmăritori sau ca să intre neobservat în casele zmeului; ca adjuvant, ca viețuitoare-ghid, îl ajută pe erou să recunoască fata dedublată” [16, pp. 120-122]. În zonele Doljului, Iașilor și Argeșului persistă superstiția că primul purice prins în luna martie nu trebuie omorât, pentru că apoi, peste vară, insectele năvălesc peste cel care le-a ucis semenul. În Țara Oltului o altă superstiție spune că îl vor ciupi toată vara pe cel care omoară purici în ziua de Paște. În Vâlcea oamenii erau convinși că nu trebuie rostit numele acestor insecte și nici să fie omorâte, astfel ele nu vor mai veni în casă. În zona Tecucilor se credea că de purici se scapă numai dacă sunt aruncați în foc, pentru că, dacă este omorât, se crede că este suficientă o bucățică din el, pentru a se face un alt purice. În părțile Doljului oamenii credeau că se poate scăpa de purici prin ieșirea în curte și chiuirea în ziua Lăsatului de sec pentru Postul Mare (Postul Paștelui) [1, p. 564; 17, p. 110; 27, pp. 201-202, 267].

În medicina populară sunt atestate descântece cu scopul scăpării de purici. În acest scop se lua o pâine caldă, se înfîgea cuțitul, zicându-se de trei ori așa: *Am înfipt cuțitul în pâine, / Cum se strâng peștii la leasă / Așa să fugă puricii din casă / Fugiți și vă răspândiți / Și p'aici să nu mai fiți*¹². Sau, stăpânul casei, într-o zi de duminică, ieșea din biserică, mergea la domiciliu, făcea cruce în pat cu vârful cuțitului pe care îl țara până în curte, îl înfîgea în pământ cu recitarea textului: *Am înfipt cuțitu-n pământ. / Fugiți, puricilor, după vânt. / Cum se strâng peștii la leasă / Așa să fugă puricii din casă / Fugiți, vă răspândiți; / fugiți, vă răspândiți* [31, p. 104].

În folclorul pentru copii purecele are imaginea unei ființe jucăușe, sprintene, constituind subiectul unor ghicitori. În localitatea Runcu-Dâmbovița a circulat următorul text de ghicitoare: *Ce se naște în luna marte, / La față e purpuriu, / Săritură are ca de iepure, / Cinci frați îl aleargă / Și doi îl prinde, / Și după ce îl prinde, / Îl duc la cetatea de fildeș* (purecele) [39, p. 385].

Percepțiile populare reflectă un șir de preziceri, pronosticuri legate de aceste insecte. Astfel, în zona

Sucevei se credea că dacă puricii ciupesc prea tare pe om este semn de ploaie, iar cel care visează purici va suporta mici necazuri sau vreo supărare în casă [1, p. 564; 17, p. 110; 27, pp. 201-202, 267]. În satele din Bucovina oamenii erau convingși că va ploua când puricii mușcă mai mult ca de obicei [23, p. 86].

Concluzii. În istoria sa umanitatea s-a ciocnit cu multiple crize cauzate de factori naturali, implicat biologic cu multiple consecințe de ordin socioeconomic, demografic, psihologic și cultural. Epidemiile de ciumă au pricinuit daune enorme societății în ansamblu. Totodată, în mentalul colectiv, Ciuma a fost personalizată, devenind personaj detestabil în scrierile etnologice, literare și producțiile cinematografice. La fel și simbolurile malefice, apocaliptice ale ciumei – șobolanii, guzganii, cloșanii, șoarecii, purecii, ploșnițele, căpușele – au fost incluse cu timpul în folclorul medical și filmele de ficțiune. În spațiul românesc, atât ciuma cât și majoritatea simbolurilor ei zoomorfe, au o conotație net negativă, detestabilă, condamnată, generatoare de moarte, fobii și haos.

Note

- ¹ În anul 1894 a avut loc cea de-a treia pandemie de ciumă în Hong-Kong, bacilul generator de ciumă fiind descoperit de medicul și bacteriologul elvețian, naturalizat francez și vietnamez, Alexandre Emile Jean Yersin (22 septembrie 1863 – 1 martie 1943) [32].
- ² Povestea călătoriilor („Сказка странствий”, decembrie 1983) reprezintă o coproducție româno-sovieto-cehoslovacă regizată de Alexandru Mita, „partea română fiind asigurată de Petre Sălcudeanu (adaptarea) și Aurel Miheș (regia)”. Producători: Casa de filme Patru, Studioul cinematografic „Mosfilm” și Studioul cehoslovac „Barrandov”. Scenografia: Marga Moldovan și Teodor Tejik. Muzica compusă de Alfred Schnittke. Coloana sonoră: Andrei Papp, Jorj Rabinovici [10, p. 351; 6].
- ³ Eugenia-Carmen Galin (a. n. 14 martie 1946, Iași – a. m. 13 martie 2020) a absolvit Institutul de Artă Teatrală și Cinematografică (1967), jucând ulterior pe scenele teatrelor din Piatra Neamț, Cluj-Napoca și a Teatrului Național din București. În anul 1995 s-a retras din viața publică, dedicându-se acțiunilor umanitare. Filmografia sa cuprinde zeci de roluri: *Iarna bobocilor* (1977) – Praxiteia; *Profetul, aurul și ardelenii* (1979) – Rebecca Waltrope; *Saltimbacii* (1981) – Fanny Ghica; *Pruncul, petrolul și ardelenii* (1981) – doamna McCallum; *Secretul lui Nemesis* (1987) – B. B. Mirea; *Campiona* (1990) – Lili Oprescu [37].
- ⁴ Сказка странствий. / Skazka stranstvii: <https://www.youtube.com/watch?v=7LNrQ4bt-Qc> (vizitat 01.02.2020).
- ⁵ *Black Death*, regia de Christopher Smith, scenariu de Dario Poloni, în distribuție: Eddie Redmayne, Sean Bean, Carice van Houten, coproducție germano-britanică, Magnolia Pictures, 2010, 1 hr 42 min. In: <https://filmix.co/dramy/9717-chernaya-smert-black-death-2010.html> (vizitat 16.02.2020).

- ⁶ Ibn Sînā / I. Abu 'Ali Husain ibn 'Abd-Allah ibn 'Ali ibn Sina / (980–1037) s-a născut la Asfahanah, lângă Bukhara. A devenit celebru în Occident sub numele latinizat de Avicenna. Medicina europeană a fost dominată de opera sa fundamentală „al-Qanun” („Canon”), o veritabilă enciclopedie a medicinei arabe care a fost redată în latină de G erald de Cremona în secolul al XII-lea, iar prima ediție în arabă a apărut la Roma în anul 1593. Avicenna a lăsat posterității o bibliografie bogată, incluzând circa 292 de titluri. Și-a cunoscut sfârșitul când Isfahanul a fost cucerit de Mohamed din Ghazna. Ibn Sînā a adus o contribuție esențială la procesul de cunoaștere, punând accentele necesare pe practica și experiența sa medicală [18, p. 143; 36, p. 127-136].
- ⁷ *The Physician*, regia de Philipp St lzl, scenariu de Jan Berger, în distribuție: Tom Payne, Ben Kingsley, Stellan Skarsg rd, Olivier Martinez și Emma Rigby, producător – Germania, ARD Degeto Film, UFA Cinema, 2013, 1 hr 30 min. In: <https://filmix.co/dramy/89595-lekar-uchenik-avicenny-the-physician-2013.html> (vizitat 16.02.2020).
- ⁸ Aruncarea dintelui de lapte în podul casei cu recitirea formulei: „Șoricel, șoricel, n-ați un dinte de ciolan și dă-mi un dinte de oțel” este atestată în s. T rnova, r-nul Dondușeni.
- ⁹ Se prinde un șoarece, i se scot ochii și aceștia sunt cusuți ca amuleta la cămășuța copilului sau la guler [8, pp. 223, 265].
- ¹⁰ În anul 2007 în Republica Moldova erau atestate 38 de familii cu numele Guzgan, distribuite în 14 localități [34]. În anul 2018 numele de familie Guzgan este atestat în 97 de cazuri în patru țări: România, Republica Moldova, Polonia și Rusia [19].
- ¹¹ Chinină – comprimat farmaceutic compus din alcaloid extras din scoarța arborelui de chinină, sub formă de substanță albă, cristalină, cu gust foarte amar, folosit ca medicament împotriva malariei și unor stări febrile.
- ¹² Cules de la Eliza Anton din Giurgeni [11; 30, p. 13]. Textul descântecului *De purici* a avut circulație în s. Sc ienii, raionul Dondușeni. Acest remediu al medicinei magice a fost practicat de către Sofia Cojocari (a. n. 1924 – a. m. 2005, „a orbit în copilărie, a trăit și lucrat, aducea apă, cur tea la păpușoi”. Este fiica lui Andrei și Vera Cojocari care au avut 14 copii în familie. Mama ei, Vera Cojocari a murit în 1947, „pe foame” și Olga (Nana Olea) Banu (Olga Vasilevna, a. n. 1909, originară din satul Gașpar – a. m. 9 februarie 1999). Olga Banu a fost căsătorită cu Iacob Cotorcea, au avut un fiu Gheorghe (a. n. 1936 – a. m. 1989). În sat s-a păstrat casa b tr neasc  în care erau practicate desc ntecele, iar textele magice scrise circulă în multiple variante în comunitatea dată.

Referințe bibliografice / References

1. Antonescu R. Dicționar de Simboluri și Credințe Tradiționale Românești, 2009. 729 p. In: <http://cimec.ro/Etnografie/Antonescu-dictionar/Antonescu-Romulus-Dictionar-Simboluri-Credinte-Traditionale-Romanesti.pdf> (vizitat 04.03.2020).

2. Arapu V. Interferențe dintre numismatică și onomastică în spațiul românesc. Preliminarii generale (I). In: *Conspicte numismatice*. Vol. VI. Chișinău: CEP USM, 2016, p. 53-57.
3. Baslez M.-F. Persecuțiile în Antichitate. Victime. Eroi. Martiri. București: Artemis, 2009. 416 p.
4. Băeșu N. M. (editor). *Folclorul copiilor*. Chișinău: Știința, 1978. 182 p.
5. Boccaccio G. *Decameronul*. Chișinău: Literatura artistică, 1990. 560 p.
6. Bogdan I., Olos M., Timiș N. *Calendarul Maramureșului*. Baia Mare: Asociația folcloriștilor și etnografilor; Asociația tinerilor artiști (Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al județului Maramureș), 1980. 144 p.
7. Camil D. Din nou profesionalism. *Cronica muzicii de film*. In: AaRC. *Revistă online editată de Uniunea Cineaștilor din România/Cinema*, nr. 1, ianuarie 1984. In: <http://aarc.ro/articol/din-nou-profesionalism> (vizitat 01.02.2020).
8. Candrea I.-A. *Folclorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică*. Iași: Polirom 1999. 475 p.
9. Cartwright F. F., Biddis M. *Bolile și istoria*. București: ALL, 2008. 311 p.
10. Căliman C. *Istoria filmului românesc (1897–2017)*. București: Editura Fundației Culturale Române, 2000. 518 p.
11. *Cântece de pe Ialomița. Partea a IV-a*. 28 februarie 2011. In: <https://ionelperlea.wordpress.com/2011/02/28/cantece-de-pe-ialomita-iv/> (vizitat 25.02.2020).
12. Cioară M. *Zona etnografică Rădăuți*. București: Sport-Turism, 1979. 156 p.
13. Cioară-Bâtcă M., Bâtcă V. *Zona etnografică Teleorman*. București: Sport-Turism, 1985. 184 p.
14. Ciubotaru I. H. *Sângeorzul sau Gheorghe cel verde*. In: Ciubotaru S., Ciubotaru I. H. *Vitralii. Pagini etnoculturale din presa anilor 1992–2012*. Iași: Presa Bună, 2015, pp. 80-82.
15. Cojbuț G. *Dintr'ale neamului nostru*. București: Tipografia Gutenberg, Joseph Göbl, 1903. 151 p.
16. Coman M. *Mitologie populară românească. Viețuitoarele văzduhului*. Vol. II. București: Minerva, 1988. 198 p.
17. Cristescu-Golopenția Șt. *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*. Ediția a III-a. București: Editura Paideia, 2002. 180 p.
18. Eliade M. *Istoria credințelor și ideilor religioase*. Vol. III. De la Mahomed la epoca Reformelor. Chișinău: Universitas, 1994. 359 p.
19. *Enciclopedia numelor – statistici, etimologie, gen, anagrame, nume*. In: <https://ro.namespedia.com/details/Guzgan> (vizitat 16.02.2020).
20. Eremia A. *Fauna carpatină onomastica și tradițiile populare românești (I)*. In: *Limba română*, 2015, nr. 1–2, anul XXV, pp. 268-276.
21. Eremia A. *Fauna carpatină onomastica și tradițiile populare românești (II)*. In: *Limba română*, 2015, nr. 3–4, anul XXV, pp. 88-97.
22. Felix I. *Istoria igienei în România în secolul al XIX-lea și starea ei la începutul secolului al XX-lea. Partea I*. București: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1901. 372 p.
23. Florea M. S. *Sărbătorile la români: studiu etnografic*. Vol. I. București: Editura Fundației Culturale Române, 1994. 359 p.
24. *Folclor din Câmpia Sorociei*. Alc.: G. G. Botezatu, I. V. Buruiană, N. M. Băeșu, E. V. Junghietu, L. I. Curuci, A. S. Hâncu. Chișinău: Știința, 1989. 357 p.
25. *Folclor din nordul Moldovei*. Alc.: G. G. Botezatu, I. V. Buruiană, N. M. Băeșu, E. V. Junghietu, L. I., Curuci, S. G., Moraru, Iu. I. Filip, A. S. Hâncu, V. A. Cirimpei. Chișinău: Știința, 1983. 320 p.
26. *Folclor din părțile Codrilor*. Alc.: G. G. Botezatu, N. M. Băeșu, E. V. Junghietu, M. G. Savina, E. V. Tolsenco, A. S. Hâncu, V. A. Cirimpei, I. D. Ciobanu. Chișinău: Știința, 1973. 361 p.
27. Gorovei A. *Credințe și superstiții ale poporului român*. București: Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, 1995. 335 p.
28. Grădinaru N. *Problema tratamentului cu plante medicinale în Basarabia*. In: *Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologice. Fascicola Etnografie și Muzeologie. Serie nouă. Vol. 3 (16)*. Chișinău, 2005, pp. 159-172.
29. *Legende, tradiții și povestiri orale moldovenești*. Alc.: G. G. Botezatu. Chișinău: Știința, 1975. 290 p.
30. Leon A. N. *Carte de descântece culese din gura babelor celor mai bătrâne*. București: Librărie românească, f. a. 26 p. In: <https://idoc.pub/documents/carte-de-descantece-din-gura-babelor-ceilor-mai-batrane-3no7o-gemoxld> (vizitat 25.02.2020).
31. Leon N. *Istoria naturală medicală a poporului român*. București: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1903. 161 p.
32. Mollaret H., Brossollet J., Yersin un pasteurien en Indochine. *Un savant une époque*. Paris: Édition Belin, 1993. 379 p.
33. Munteanu V. *Pagini de etnografie. Studii, articole, comentarii*. Iași: Editura Palatului Culturii, 2012. 307 p.
34. *Nume în Republica Moldova. Familia Guzman*. In: <https://nume.casata.md/index.php?action=viewnume&id=31361> (vizitat 16.02.2020).
35. Pop-Câmpeanu I. *Dușmanii omului (Vrăjmașii sănătății și ai averii). Sfaturi practice*. Biblioteca populară a „Asociațiunii”. „Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român”. Anul XV, nr. 131, Noiembrie 1925. Sibiu: Editura „Asociațiunii”, 1925. 66 p.
36. Rus R. *Istoria filosofiei islamice*. București: Editura Enciclopedică, 1994. 344 p.
37. Sîrbu E. *Actorii noștri – Carmen Galin (1)*. In: AaRC. *Revistă online editată de Uniunea Cineaștilor din România / Cinema*, nr. 1 (ianuarie), 1982. In: <http://aarc.ro/articol/actorii-nostri-carmen-galin> (vizitat 31.01.2020).
38. Smarandache Fl. *Mărgele risipite (poezii culese din folclorul transnistrean de la Svetlana Garabaji și alții)*, 2000–2001. American Research Press Rehoboth, 2002.

- 165 p. In: <https://ru.scribd.com/doc/7833742/Margele-risipite-foldlor-din-Transilvania-cules-de-F-Smarandache> (vizitat 23.02.2020).
39. Tocilescu Gr. G., Țapu C. N. Materialuri folclorice. Vol. III. București: Minerva, 1981. 542 p.
40. Vătămanu N., Brătescu G. O istorie a medicinei. București: Albatros, 1975. 350 p.
41. Vodă E. „Povestea călătoriilor” – cronică de film. In: AaRC. Revistă online editată de Uniunea Cineaștilor din România / Cinema, nr. 1, ianuarie 1984. In: <http://aarc.ro/articol/povestea-calatoriilor-cronica-de-film> (vizitat 01.02.2020).
42. Ефременко А. Кинотеатр повторного фильма: „Сказка странствий”. In: Большой, 9 августа 2005. / Efremenko A. Kinoteatr povtornogo fil'ma: „Skazka stranstvii”. In: Bol'shoi, 9 avgusta 2005. In: <https://bolshoi.by/kino/naivno-super/> (vizitat 18.02.2020).
43. Карасева Е. В., Телицына А. Ю., Жигальский О. А. Методы изучения грызунов в полевых условиях. М.: Издательство ЛКИ, 2008. 416 с. / Karaseva E. V., Telitsyna A. Iu., Zhigal'skii O. A. Metody izucheniia gryzunov v polevykh usloviakh. M.: Izdatel'stvo LKI, 2008. 416 s.
- Indice de subiecți chestionați**
Cotorcea Larisa, 65 de ani (2020), s. Scăieni, r-nul Donușeni, RM
Cotorcea Timofei, 94 de ani (2020), s. Scăieni, r-nul Donușeni, RM
Arapu Tamara, 69 de ani (2020), s. Târnova, r-nul Donușeni, RM
- Valentin Arapu** (Chișinău, Republica Moldova). Doctor în istorie, Centrul de Etnologie, Institutul Patrimoniului Cultural.
Валентин Арапу (Кишинев, Республика Молдова). Доктор истории, Центр этнологии, Институт культурного наследия.
Valentin Arapu (Chisinau, Republic of Moldova). PhD in History, Center of Ethnology, Institute of Cultural Heritage.
E-mail: valarapu@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1103-9758>